

ראיון עם הפסיכולוג ענר גוברין עם צאת ספרו "המוקסמים והמוטרדים - דימויי הידע של הפסיכואנליזה" הוצאת כרמל, ירושלים, 2017

צילה טנא

ענר גוברין הוא פסיכולוג קליני ופסיכואנליטיקאי, חבר במכון תל אביב לפסיכואנליזה בת זמננו ועומד בראש מסלול דוקטורט בפסיכואנליזה ופרשנות בתוכנית לפרשנות ותרבות באוניברסיטת תל אביב.

שיטות פסיכואנליטיות ותיקות, שימוש במושגים עמומים ומעורפלים ויוהרה. אכן - "חטאים" כבדי משקל. כיצד תסכם לקוראינו את סוד כוחה של הפסיכואנליזה שתרם לשרידותה?

אין זה דבר רגיל לכנות את הפסיכואנליזה הצלחה. רבים רואים בה כישלון ומתאבלים על ימי הזוהר שהיו לה בשנות הארבעים והחמישים. כשמסתכלים סביבנו רואים שהגישה הקוגניטיבית היא הגישה הפופולרית ביותר בפסיכותרפיה, והצלחתה מבחינת השימוש בה עולה לאין ערוך על זו של הפסיכואנליזה ברוב המדינות בעולם. אני חושב שזו תפיסה צרה ושלא זו הדרך לשפוט הצלחה של גוף ידע. הפסיכואנליזה היא שיטת הטיפול הוותיקה ביותר. מרבית גופי הידע שהיו בתקופתה נעלמו מן העולם. את החוסן של גוף ידע צריך לבדוק דווקא בתקופות משבר ולא בימים שהוא באופנה. גופי ידע רבים במדע וגם בפסיכותרפיה היו פעם מאוד אופנתיים ונעלמו (כך למשל, הביהביורזם הרדיקלי של סקינר). והנה הפסיכואנליזה, למרות שלא חזרה לימי הזוהר שלה, פורחת ומשגשגת. קהילות פסיכואנליטיות פעילות היום בכל העולם, ממשיכות לייצר כתבי עת, כנסים ותוכניות הכשרה. כמות הפרסומים בתחום היא עצומה ויש פריחה אינטלקטואלית ושפע של תובנות ורעיונות פסיכואנליטיים חדשים בכל התחומים הקליניים. בסקר שנעשה לאחרונה שבו רואיינו למעלה מ-2000 מטפלים בארצות הברית הסתבר ששני שלישים מהם משתמשים בחדר הטיפול בטכניקות שצמחו מתוך הפסיכואנליזה ומשלבם בינה לבין גישות שונות. אין אלה מטפלים פסיכודינמיים אלא מטפלים אינטגרטיביים שמצאו את התאוריה הפסיכואנליטית כיעילה. בספר אני שואל מה סוד כוחה של הפסיכואנליזה ויכולתה לשרוד כך לאורך שנים. רבים יגידו שמדובר בקהילה סגורה, כמו

ספרך זה מופיע במסגרת סדרת הספרים "פרשנות ותרבות: הסדרה החדשה", אשר עורכה, אבי שגיא, מגדיר אותה כאחותה הצעירה של סדרת הספרים הקודמת "פרשנות ותרבות". האם תוכל לספר לנו בקצרה על הסדרה כולה - באיזו מסגרת צמחה? מי הם חברי המערכת שלה? ומה הם תכניה העיקריים?

סדרת הספרים בעריכת אבי שגיא עוסקת במרחב הפרשנות על מכלול היבטיו, והיא מציעה פרשנות חדשה ומאתגרת על היבטים פרשניים של תרבות, שפה, מיתוסים ופרקטיקות. תת הסדרה פסיכואנליזה ופרשנות, שאני עורך עמית בה, מפרסמת הגות פסיכואנליטית מקורית. הרעיון היה להוציא לאור את עבודות הדוקטורט של בוגרי התוכנית ושל כותבים חשובים אחרים בשפה העברית. בסדרה זו כבר יצאו לאור שלוש עבודות דוקטורט שנכתבו בתוכנית: ספרו של רוני אלפנדרי "גלות והתגלות - עיון פסיכואנליטי ביצירתו של לורנס דארל, רביעיית אלכסנדריה", ספרה של אילנה לח "מקורות הרוע בנפש האדם: קריאה יונגיאנית של מיתולוגיות בריאת העולם", וספרה של מירב רוט "מה קורה לקורא? התבוננות פסיכואנליטית בקריאת ספרות", כולם כותבים מקוריים ומעניינים שזה להם ספרם הראשון ושאני מאמין שעוד נשמע עליהם.

במבוא לספר אתה מביע התפעלות משרידותה של הפסיכואנליזה או הפסיכותרפיה הפסיכודינמית, למרות התחזיות הרבות שהספידו אותה ועל אף "שבעת החטאים" שאותם מנה בורנשטיין במאמרו "מותה המתקרב של הפסיכואנליזה" (בעמוד 20 בספרך) - צרות אופקים, אי דיוק, אדישות לממצאים חיצוניים, חוסר רלוונטיות לשיח פסיכולוגי עכשווי, חוסר יעילות של

נאמנות לרעיונות הליבה של התאוריה ובעלות עניין מועט למדי בתאוריות אחרות. שינויים תאורטיים בקהילות האלה קיימים אך הם איטיים יותר. האנשים המרכזיים בקהילות אלה הם אנליטיקאים שמפרשים באופן חדש את התאוריה המקורית, כמו, למשל, ארנולד גולדברג בפסיכולוגיית העצמי, חנה סגל אצל קליין או אנטוניו פרו בתאוריה של ביון.

קהילה מוטרדת היא קהילה שבה יש אנליטיקאים שאינם מרוצים ממצב הידע הקיים ושואפים לחדשו ולשנותו. בספרי אני מתאר שלושה סוגים של קהילות מוטרדות. הקהילה המוטרדת החשובה ביותר היא האסכולות הפסיכואנליטיות. כל אסכולה כזו נוצרה על ידי אנליטיקאי מוטרד שלא היה מרוצה ממצב הידע הקיים ושאל לשנות את התאוריה. קליין, לקאן, ביון, קוהוט, הרטמן – כולם היו אנליטיקאים מוטרדים שחשבו שאין הסבר מספק בפסיכואנליזה לתופעות קליניות קיימות שעניינו אותם. האנליטיקאי המוטרד שמפתח תאוריה חדשה מספק פתרונות לבעיות שהעלה, וסוחף אחריו קבוצה של אוהדים. בשלב כלשהו הקבוצה הופכת ממוטרדת למוקסמת ומקבעת את הפתרונות שהאנליטיקאי וממשיכיו מציעים. קהילה מוטרדת נוספת היא קהילה מוטרדת מדעית. חברי הקהילה בדרך כלל הם אנליטיקאים החברים באוניברסיטאות. הם מוטרדים מהעובדה שכל הידע הפסיכואנליטי נשען אך ורק על הסיטואציה הקלינית ושואפים לבדוק אותו ואת יעילות השיטה בכלים מדעיים המקובלים במדעי החברה. שתי קהילות מוטרדות מדעית הם חוקרי תינוקות וחוקרי נירו-פסיכואנליזה.

באשר לשאלתך על מוקסמות המתכתבת עם נוקשות חשיבתית, התנגדות לשינוי, בדלנות והתנשאות – זה בוודאי נכון. יש מחיר למוקסמות משום שהיא מזוהה עם תופעות שליליות אלה בנוסף לחוסר סובלנות ולאינדוקטרינציה. יחד עם זאת, בלי מוקסמות לא ניתן ליצור ולפתח משהו חדש. בלי מוקסמות אי אפשר לגדל ילד, לפתוח עסק חדש, ליצור יצירת אמנות או לפתח תאוריה מדעית. כאשר הקהילות המוקסמות מתנהלות כשלצדן קהילות מוטרדות, הן פחות מסוכנות והרסניות. טענתי היא כי מוטב שנשלים עם פגמיהן של הקהילות המוקסמות כמו התנשאות ובדלנות ונותיר להן מרחב מחיה ליצור ולהתפתח על פי אמות המידה שלהן.

ובהמשך לשאלתי זאת – האם אפשר לתאר את התהליך של היקסמות ומוטרדות כדינמי, לא רק בהיבט הכללי של התפתחותן של התאוריות השונות בפסיכולוגיה, אלא אף בהיבט הפרטי של התפתחות הפסיכולוג כאדם וכאיש מקצוע?

בהחלט, וזו נקודה מעניינת. חשוב לי לציין כי מוקסמות

כת או דת שמאמינה ממשיכים להיות נאמנים כלפיה ומסתגרים בגטאות של המכונים הפסיכואנליטיים. אני חושב שההשוואה בין פסיכואנליזה לדת היא מופרכת. אני מראה בספר שההתפתחות של הפסיכואנליזה דומה מאוד להתפתחות של גופי ידע אחרים במדע. התהליכים הסוציולוגיים שהיא עוברת לרכישת ידע אינם שונים מתהליכים שעוברות קהילות מדעיות אחרות. בקרב כל התאוריות המדעיות אנו מבחינים בתופעות דומות. כדי שתאוריה תשרוד היא צריכה קהל נאמנים, הדבק בה, תופס אותה כאמיתית ומפתח אותה בהתלהבות. בשלב הבא, מותקף הרעיון ומעומת עם חסרים, פרדוקסים וכשלים. לפעמים, כתוצאה מכך, הרעיון נופל ומוחלף באחר. במקרים אחרים הרעיון מתפתח ומתרחב לכיוונים רבים ונעשה עשיר ומגוון יותר.

המתח בין הרעיון לביקורת, בין הנאמנים לספקנים, מאלץ את הנאמנים לשנות את התאוריה, לפתח אותה ולהעמיק בה. מתח זה הוא מקור החיות ויכולת ההישרדות. בזכות המתח הרעיון לא ננטש, ויחד עם זאת, הקהילות המתקבצות סביבו אינן נחות על זרי הדפנה, אלא מעדכנות אותו ומונעות אותו מלהתיישן או להפוך לבלתי רלוונטי. מתח זה מביא עמו רעננות, כוחות התחדשות אבל גם ביקורת, איבה וזלזול. זהו סוד הכוח של הפסיכואנליזה ושל כל גוף ידע בריא.

אתה מתאר בספרך מאפיינים של קהילות מוטרדות ומוקסמות וקושר את עיקר ההבדלים ביניהן לאופני ההתייחסות השונים שלהן לידע ולא להבדלים אישיותיים שיכולים היו אולי להסבירם. אני תוהה אם החמצתי משהו בקריאתי או שאמנם אין חשיבות לגורמים האישיותיים בהגדרת כל אחת מן הקהילות, והאם "מוקסמות" אינה "מתכתבת" במידת מה עם נוקשות חשיבתית, התנגדות לשינוי, בדלנות והתנשאות? לפני שתתייחס לשאלתי, אודה לך אם תבהיר את המושגים שטבעת – "קהילות מוקסמות" ו"קהילות מוטרדות".

קהילה מוקסמת בפסיכואנליזה היא קבוצה של אנשים שאימצה את אחת מהתאוריות הפסיכואנליטיות כהשקפת עולם, למשל הקהילה הקליניאנית או קהילת פסיכולוגיית העצמי. אנליטיקאים מוקסמים מטפלים לפי גישה אחת (או לפי שתי גישות קרובות) והם מרגישים שהתאוריה מסבירה את כל התופעות הפסיכופתולוגיות ונותנת שפע של כלים וטכניקות לטיפול בהפרעות הנפשיות. אנליטיקאי מוקסם יכול להיות נאמן לתאוריה אחת לאורך כל חייו המקצועיים. חברי הקהילות האלה קוראים שוב ושוב את הטקסטים הקנוניים של יוצרי האסכולות, מעמיקים בטקסטים אלה ונותנים להם פרשנות חדשה. קהילות כאלה נוטות להיות שמרניות,

מן הקהילה המוטרדת, גם כשעוצמתם הייתה משמעותית. כלומר, אילו מחלוקות הצליחו להיות "מוכלות" ו"מוחזקות" בתוך הקהילה המוקסמת של הפסיכואנליזה, ובניגוד לזה, מה היווה בגידה או סטייה מהקו המקובל והצדיק "הוצאה מחוץ לגדר"?

שאלה מצוינת שחשבתי עליה רבות. מתי שינוי נתפס כחידוש מבורך ומתי הוא הופך לסטייה ומוקע החוצה? כמובן שזה לא רק קשור לתאוריה אלא ללחצים החברתיים והפוליטיים באותם ימים ולגורמים חוץ תאורטיים. למשל, ככל שקהילה מאוימת יותר, כך פוחתת מידת הסובלנות שלה לשינויים והמשגות חדשות. התאוריה של קליין חוותה התנגדות עצומה במכון הפסיכואנליטי בלונדון בשנות הארבעים ולכן חברה היו ונתרו מגובשים מאוד ונאמנים לתאוריית המקור. אך יש כמובן עוד גורמים. למשל, תפיסת האמת. מרבית האסכולות תופסות את התאוריה שלהן כאמיתית, ככזו התואמת למציאות. אם תשאל קלייניאני אמיתי, למשל, האם באמת הוא חושב שהתינוק מנסה בפנטסיה לקרוע את השד של אמו, או שאולי זו רק מטפורה שעוזרת לנו להבין מצבים גרסיביים קשים, הוא יענה לך שאין לו ספק שהתינוק באמת חווה פנטסיה כזו בשבועות הראשונים לחיים. כאשר מניחים שתאוריה היא אמיתית, קשה מאוד להיות סובלני כלפי תאוריות אחרות שגם הן סבורות שהן אמיתיות, כי אמת יש רק אחת. לכן, ההוצאה מחוץ לגדר אפיינה תפיסה של ידע שלפיה התאוריות המתחרות הן כוזבות, ולכן מקומן מחוץ לפסיכואנליזה. סובלנות גבוהה יותר אנו מגלים בעידן של היום, שבו ההשקפה שיש רק אמת אחת נחלשה מאוד, ולכן אנו רואים פחות פיצולים על רקע תאורטי. יחד עם זאת, ההשקפה נחלשה אך לא נעלמה. רבים מהאנליטיקאים המוקסמים עדיין מאמינים שהתאוריה שלהם היא אמיתית גם אם הם משלמים מס שפתיים ומצהירים שהם בעד סובלנות ופלורליזם. וכאמור, יש להניח להם, ולא לרדוף אותם על מושג האמת הזה, כי אנו זקוקים לאנליטיקאים מוקסמים.

האם אפשר ללמוד מתוך ההיסטוריה של הפסיכואנליזה שהמחקר המדעי (בשונה מן המחקר הקליני המתרכז בחדר הטיפול) מהווה בעצם איום על כל תאוריה וקהילה מוקסמת כפי שקרה עם התצפיות בתינוקות שנערכו במרכז טאוויסטוק או עם מחקריהם של בולבי או סטון? זה בדיוק מה שחשב אנדרה גרין, ואני מתאר זאת באחד הפרקים בספר. כשקוראים את גרין אי אפשר שלא להבחין בשנאה שהייתה לו כלפי חוקרי תינוקות. גרין חשב שהאצטלה המדעית של מחקר התינוקות, בעיקר זה של דניאל סטון, תסחף קהילות שלמות לזנוח את הפסיכואנליזה הישנה והטובה לטובת ממצאים שטחיים

ומוטרדות אינה דיכוטומית אלא דיאלקטית. גם בתוך הקהילות המוקסמות עובדים אנליטיקאים מוטרדים, ופרק שלם בספר מוקדש לתיאור המתח בין המוקסמים והמוטרדים בתוך תאוריה מסוימת. ההיקסמות מתאוריה קשורה על פי רוב לחוויה של טיפול אישי או של הדרכה, ויש מחקרים המצביעים על כך. זה מעניין שכישלונות טיפוליים רק לעתים רחוקות יגרמו לאיש מקצוע להתרחק מהתאוריה שלו, ואני מנסה להסביר נקודה זו בספר. המתח בין ההיקסמות והמוטרדות מאפיין גם את העבודה הטיפולית. מצד אחד, אנחנו כן צריכים להיות בטוחים בעצמנו ובאופן שבו אנו מבינים את המטופלים שלנו. אי אפשר שכל הזמן נהיה מוטרדים מכך ונערער את עצמנו בספקות ולבטים. אך ביטחון יתר ללא מוטרדות וביקורת עצמית עשוי להביא לסגירות, נוקשות ואפילו פגיעה בהקשבה המדויקת שלנו כאנליטיקאים. לכן אנו חייבים למצוא דרך לחיות עם המתח הזה בלי לבטל אף אחד מהצדדים.

נראה שלשפה ולבחירות הספציפיות במונחים סמנטיים אלה או אחרים יש חשיבות רבה בהגדרת גופי הידע השונים. האם נכון יהיה לומר שקהילות מוקסמות בחרו, במודע או שלא במודע, לעשות שימוש בשפה מורכבת וקשה להבנה, המחזקת סייגים, גבולות ובדלנות בין אנשי המקצוע השונים, בינם לבין עצמם, ובאופן ודאי ומובהק יותר - בינם לבין הקהלים הלא מקצועיים המקבלים את שירותיהם?

הפסיכואנליזה היא מורכבת וקשה להבנה משום שהנפש היא מורכבת וקשה להבנה. אני אוהב את הז'רגון הפסיכואנליטי ואת ריבוי המושגים כי זה מצביע על העושר של גוף הידע הזה. יחד עם זאת, צריך להיזהר על העושר בו שימוש נוקשה מדי. המושגים הפסיכואנליטיים ממשיגים תופעות נפשיות הקשורות להתפתחות, טיפול ופסיכופתולוגיה. כל מושג מדבר על תופעה, וכך יש לנו עושר גדול של מושגים הממפים את הנפש על כל מרקמה המורכב ומפרספקטיבות שונות. אני לא חושב שזה נעשה בכוונה כדי לחזק בדלנות וגבולות. אבל ברור שמאחורי כל שפה עומדת קהילה שמדברת את אותה שפה ולא שפות אחרות. אין בזה משהו רע בעיני. חלק מהמושגים בפסיכואנליזה נעשו לנחלת הכלל כמו תסביך אדיפוס, חרדת הסירוס, האם הטובה דיה, וכמובן הלא מודע. יש גופי ידע רבים שהקהל הרחב לא מכיר את מונחיהם כך שאני לא חושב שזה משהו שמייחד את הפסיכואנליזה.

אני תוהה מתי וכיצד תהיות, ספקות, ביקורת, ערעור וחדשנות של כמה מהתאורטיקנים (כמו מלאני קליין) נתפסו רק כ"מחנאות" ולא גררו הוקעה והוצאה

במובן זה הם מאוד דומים לפרויד: גם הוא התעניין וכתב על ספרות, מדע, היסטוריה והאירועים הפוליטיים של זמנו ושילב אותם בתאוריה. יחד עם זאת, אני לא רואה בגישה התייחסותית תאוריה חדשה כמו התאוריות הפסיכואנליטיות האחרות. מעט מאוד הם מתייחסים להתפתחות התינוק או לפסיכודה או למצבים גרגסיביים ראשוניים. אין להם תאוריה גדולה שמסבירה את הכול, והם אף פעם לא שאפו שתהיה להם אחת כזו. הגישה ההתייחסותית היא יותר "רגישות", השקפת עולם שמבחינה בשני סובייקטים בחדר הטיפוליים, ולא באובייקט שמפענח סובייקט אחר. היא מעודדת אותנו להיות צנועים יותר, לקחת את עצמנו פחות ברצינות ולבחון כל הזמן את הבחירות הטיפוליות שאנו עושים. כמובן שגם לה יש את המוקסמים שלה.

בספרך אינך משתמש במונח "אקלקטיות" שאותו בחרו אנשי מקצוע לא מעטים לאמץ כדרך יעילה בפירוש תהליכים נפשיים ובבחירת דרכי הטיפול והתאמתן ללקוחותיהם השונים, וזכו בדרך כלל, בשל כך, ליחס שיפוטי מזלזל או מקטין מצד חבריהם בקהילות המוקסמות השונות. האם תוכל להביא כאן את עמדתך בנושא זה?

אני מעדיף לקרוא לכך אינטגרציה, כי אקלקטיות היא חלק מהתנועה האינטגרטיבית. פרק שלם בספר מוקדש לה. בפרק זה אני טוען כי אינטגרציה על כל צורתיה השונות תלויה בתאוריות של גישה אחת בפסיכותרפיה (כמו פסיכודינמי, קוגניטיבי-התנהגותי, גשטלט, אקזיסטנציאליסטי וכו'). תאוריות של גישה אחת שאותן מובילים מטפלים מוקסמים הן חומרי הגלם שבאמצעותם נעשית האינטגרציה. החברים בקהילות המוקסמות מזלזלים במטפלים אינטגרטיביים ובכל מי שאינו מקבל את התאוריה שלהם. למרבה המזל, הקהילות המוקסמות נחלשו מאוד בעידן של היום, וכוחן אינו רב על אף שהן פעילות מאוד.

אם להשתמש במונחים שלך בספר זה, הוקסמתי מן העושר הרעיוני והתוכני המובא בספרך, ואני ממליצה בחום לכל פסיכולוג לעיין בו ולו רק כדי לטעום מן השפע המוצג בו. אינני יודעת אם היית מגדיר את עצמך כשייך לקהילה מוקסמת או מוטרדת, אך להערכתך, הצלחת להעביר את דבריך בצורה המרשימה כאובייקטיבית ומדעית, המכבדת את הקהילות המקצועיות השונות באשר הן.

ממחקרי תינוקות, וזה יביא להרס הפסיכואנליזה. גרין חשב שהתינוק הריאלי שבו ניתן לצפות, לא רלוונטי לטיפול הפסיכואנליטי, אלא רק התינוק המופנם שבתוך המבוגר. פחדיו של גרין לא התממשו, והמוני המטפלים לא נטשו את הפסיכואנליזה. הם לא זנחו את השיטה הפסיכואנליטית ועברו ליישם את ההבנות של דניאל סטרן, ביאטריס ביבי ופרנק לחמן. מלכתחילה זו לא הייתה המטרה של חוקרי התינוקות, וזו גם לא המטרה של אף חוקר בקהילה המוטרדת המדעית. מה שחוקרים אלה מנסים לעשות הוא לבסס המשגות פסיכואנליטיות על כלים נוספים מלבד הסיטואציה הקלינית. הם טוענים שלא ייתכן שההתפתחות המוקדמת תהיה כל כך משמעותית בטיפול הפסיכואנליטי בלי שנבין מה קורה בין תינוקות ואמותיהן מחוץ לחדר הטיפוליים. בסופו של דבר, מחקר אמפירי בפסיכואנליזה נשאר בשולי המקצוע. אף המשגה פסיכואנליטית מעניינת לא נוצרה במעבדה, ובנוסף, קשה להגיד שהוא מעורר עניין רב אצל אנליטיקאים, ובספר אני מסביר מדוע. יחד עם זאת, החשיבות המרכזית שלו היא בייצוג של הפסיכואנליזה בקהילה האקדמית ובציבור הרחב. בזכות מחקר זה הפסיכואנליזה מקבלת יותר לגיטימציה. קחי למשל את הטיפול הדינמי קצר המועד שהוא מתוקף מאוד. כמעט לא ניתן לקרוא עליו בכתבי עת פסיכואנליטיים אך הוא ידוע ומקובל בתוך הפסיכותרפיה בעולם.

אם הבנתי נכון מתוך הכתוב בספרך, הפסיכולוגיה ההתייחסותית לא הציבה את עצמה מחוץ לקהילה הפסיכואנליטית המוקסמת אף על פי שערעה על תפיסת הידע של קהילה זאת ועל האידאליים הטיפולים שלה, והגמישה מאוד את עמדותיה בנושאים שונים המייחדים את הפסיכואנליזה. הכיצד? מה מסביר זאת?

הגישה ההתייחסותית רואה עצמה כבשר מבשרה של התאוריה הפסיכואנליטית. יחד עם זאת, סטיבן מיטשל היה מהראשונים שהצביעו על מגבלות האמונה בתאוריה אחת בתוך הפסיכואנליזה. הוא התנגד לצורך של אנליטיקאים להיות נאמנים לאידאל טיפולי אחד. הגישה ההתייחסותית עשתה שירות מצוין לפסיכואנליזה. היא עדכנה אותה, היא הפכה אותה מגוף ידע מאובן ומנותק שמתעלם מההתפתחויות בתרבות ובפילוסופיה לגוף ידע שמושפע מהעולם שסובב אותנו ומהשינויים העצומים שהוא עבר. ההתייחסותיים הושפעו מהפוסטמודרניזם, מהפמיניזם, מפילוסופיה פוזיטיביסטית של המדע. הם גם מתעניינים הרבה יותר בנושאים פוליטיים עכשוויים ובכך פורצים את הנטייה של המקצוע להיות מנותק מהאירועים סביבו.